

Rakka ile Habur arasında olduğundan bahsettiği Deyrür-rümmân'ın (nar manastırı) çok yakınında bulunuyordu.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Fırat çevresindeki çapulcu göçebe kabilelerin elinde kalan Deyrizor, 1857'de Bâbüli'nin buraya gönderdiği Serdânekrem Ömer Paşa kumandasındaki kuvvetlerin bölgede sükûneti sağlamasından ve şehrin üzerinde yer aldığı Halep-Bağdat kervan yolunu güvenlik altına almasından sonra önemli bir ikmal ve ticaret merkezi hüviyetiyle gelişmeye başladı. 1855-1869 yılları arasında Halep vilâyetinin merkez sancağına bağlı önemli bir nahiyeye olarak teşkilâtlandırıldı ve buraya bir kaymakam tayin edildi. 1870 yılında ise yeni kurulan doğrudan Halep vilâyetine bağlı Zor sancağının merkezi haline dönüştürülerek mutasarrıflığına Arslan Paşa getirildi. Onun yönetimi sırasında (1870-1871) buradan geçen kervan yolunun kenarına hanlar yaptırılmış ve içlerine yol emniyeti için askerler yerleştirilmiştir. Bu dönemde önce İşâre, Ebû Kemâl, Busayre, Rakka ve Sence kazaları Zor sancağına bağlandı, sonra da sancak Arslan Paşa'nın isteği üzerine 1871 yılında müstakil statüye kavuşturuldu. Deyrizor'da asıl imar faaliyetleri Ömer Şevki Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde (1871-1875) başlatılmış ve onun gayretleriyle burası büyük bir şehir görünümüne almıştır. Öncelikle çeşitli resmî ve sivil binalar inşa edilmiş, nehir kenarına kurulan dolaplarla bahçeler sulanmış ve dükkânları olmadığı için ticaretlerini evlerinde yürüten halka birkaç yıl içerisinde 120 kadar dükkân yaptırılıp böylece burası bir alışveriş merkezi haline getirilmiştir. II. Abdülhamid 1904'te burada Hamidiye adıyla bir cami ve medrese yaptırmıştır (Y.Mtv. 258/171).

Zor sancağının merkezi olarak Deyrizor'un idarî taksimattaki konumunun

zaman zaman değişikliğe uğradığı görülmektedir. 1871'den 1873'e kadar müstakil idare edilmişken 1877-1882 yılları arasında tekrar Halep'e bağlanmış, Hasan Paşa'nın mutasarrıflığı sırasında ise (1882-1883) yine müstakil idare edilen sancaklar arasında yer almıştır. Deyrizor'un bu tarihte Sebha, Tedmür ve Kevkeb adlı üç nahiyesi ile toplam seksen bir köyü bulunuyordu. XIX. yüzyılın sonlarına doğru nüfusu Cuinet'ye göre 20.000, Babanzâde İsmâil Hakkı Bey'e göre ise 15.000 kadardı.

Deyrizor Halep-Bağdat, Şam-Bağdat ve Şam-Musul ticaret yollarının üzerinde bulunması sebebiyle bölgenin en önemli pazarı idi. Çevreden gelen bedeviler hayvanlarından elde ettikleri ürünleri burada satar ve her türlü ihtiyaç maddesini yine buradan temin ederlerdi. Osmanlı hâkimiyetinin son yıllarına doğru ulaşımı kolaylaştırmak için Fırat nehri üzerinde bir köprü'nün yapımı planlanmışsa da bu proje I. Dünya Savaşı sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Fakat bunun yerine daha sonra bölgeye yerleşen Fransızlar, 1931 yılında tamamladıkları 450 m. uzunluğunda modern bir asma köprü yapmışlardır.

1918'de İngilizler tarafından işgal edilen Deyrizor kısa bir süre Hicaz Emîri Şerif Hüseyin'in oğlu I. Faysal'ın denetiminde kalmış, 1921'de de Cem'iyet-i Akvâm tarafından Fransızlar'ın idaresine bırakılan Suriye'ye ilhak edilmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında İngilizler burayı yeniden işgal etmişlerse de 1946 yılında şehir yine Suriye Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.

Bugün şehirde bir üniversite, çevredeki kazı yerlerinden gelen eserlerin korunduğu önemli bir arkeoloji müzesi ve çeşitli faaliyetlerin yapıldığı bir kültür merkezi bulunmaktadır. Son yıllarda Suriye'nin en önemli şehirlerinden biri ha-

line gelmiş ve bunda bölgede bulunan petrolün katkısı büyük olmuştur. 1988'de 5 milyon tona ulaşan petrol üretimiyile ülke ekonomisine büyük katkıda bulunan Deyrizor, ayrıca burada mevcut olan şeker üretim tesisleriyle bölgede bol miktarda yetiştirilen şeker kamışlarını işlemektedir.

Deyrizor, diğer hatlara oranla bir hayli uzun olan 170 kilometrelik Deyrizor-Ebû Kemâl hatıyla ülkedeki demiryolu taşımacılığı şebekesine de girmiş durumdadır. Şehir, burada bulunan dokuma fabrikaları, çevresindeki kaya tuzu ocakları ve fosfat yataklarının da katkısıyla son yıllarda dikkati çeker derecede gelişme göstermiş ve nüfusu 1985'te 103.890'a yükselmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BOA, Y.Mtv. 258/171; *Kâmûsü'l-a'lâm*, IV, 2427-2428; Cuinet, II, 275-305; *The Middle East and North Africa 1988*, London 1987, s. 745-762; Babanzâde İsmail Hakkı, "De Stamboul a Bagdad", *RMM*, XIV (1911), s. 208-212; İdris Bostan, "Zor Sancağı'nın İmâr ve İslâhı ile Alâkalı Üç Lâyiha", *Osm.Ar.*, VI (1986), s. 163-220; Jean Hannoyer, "Politique des Notables en Syrie: La Naissance d'une Ville (Deyr Al-Zôr, 1850-1921)", *BEO*, XLI-XLII (1993), s. 113-142; Cân el-Kessân, "Deyrû'z-zôr", *el-Arabî*, sy. 413, Küveyt 1993, s. 132-139; Besim Darkot, "Deyr-i Zor", *İA*, III, 574; D. Sourdel, "Dayr al-Zôr", *EJ²* (Ing.), II, 198-199; M. V. Seton-Williams, "Dayr az Zawr", *EBR*, VII, 114.

İDRİS BOSTAN

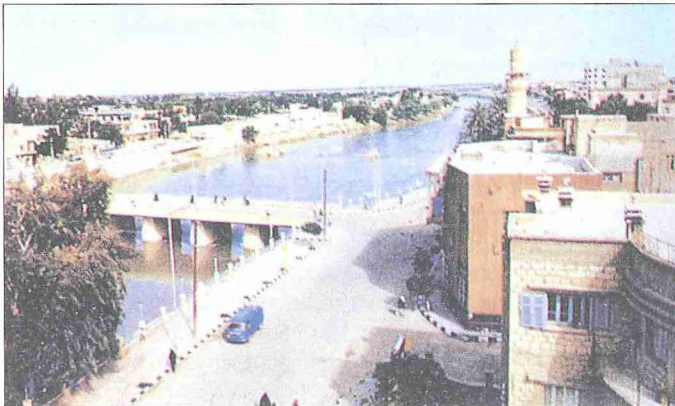
DEYRÜLA'VER

(ديرالاور)

Çevresinde meydana gelen bazı olaylar sebebiyle meşhur olan Kûfe yakınlarında bir manastır ve aynı adla anılan yer.

Adnânîler'den İyâz b. Nizâr'ın bir kolunu teşkil eden Benî Huzâfe'ye mensup A'ver lakaplı bir şahsa nisbetle "Deyrül-A'ver" (A'ver'in manastırı) olarak anılmaktadır. Manastırın ne zaman inşa edildiği bilinmemekle beraber III. yüzyıldan itibaren kaynaklarda adına rastlanmaktadır. İyâz b. Nizâr kabilesi İslâm'dan önce burada yaşıyordu. Bu kabilenin şairlerinden Ebû Duâd'ın şiirlerinden anlaşıldığına göre yerleşim için uygun bir mevki olmayan Deyrûla'ver, İslâm tarihinde bazı önemli olaylara sahne olmuş ve çok defa o bölgedeki Deyrülcemâcim ile karıştırılmıştır.

Hz. Ömer zamanında Mihrân'ın emrindeki 12.000 kişilik İran ordusu, Müsennâ b. Hârise kumandasındaki İslâm ordusuyla karşılaşmadan önce Deyrûla'ver'e

Deyrizor şehrinin Fırat nehri kenarından bir görünüşü - Suriye

gelmiş ve iki taraf daha sonra Büveyb'-de savaşa tutuşmuştur. Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere bir araya gelen Küfeli Tevvâbîn grubunun lideri Süleyman b. Surad, taraftarlarıyla Deyrûla'ver'de toplanıp Kerbelâ'ya doğru yürümüş ve yapılan muharebede Ubeydullah b. Ziyâd'ın emrindeki Emevî kuvvetlerine yenilerek çok sayıda adamıyla birlikte öldürülmüştür (65/684-85). Halife Abdülmelik b. Mervân'ın taraftarı olan Ubeydullah b. Hür, 68 (687-88) yılında Emevî Halifeliği'ne karşı mücadele veren Mus'ab b. Zübeyr'in adamlarından Ömer b. Ubeydullah'a mağlûp olunca Deyrûla'ver'e çekilmişti. Bu tarihten sonra Deyrûla'ver'de önemli bir olaya rastlanmamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Ensâb*, I, 26; a.mlf., *Fütâh* (Fayda), s. 362-363, 405-406; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 589; VI, 134; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, II, 499; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 292-293; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 232; Kehhâle, *Mu'cemû kabâ' ilî'l-'Arab*, Beyrut 1402/1982, I, 52-53, 255; Saleh A. el-Ali, "Dayr al-'A'war", *EI²* (İng.), II, 196.

M. ALİ KAPAR

DEYRÜLCÂSELİK

(ديرالجالليق)

Irak'ta iki manastırın adı.

Nestürîler'in liderinin (el-Câselîk) zaman zaman kaldığı bir manastır olması sebebiyle "Deyrül'-Câselîk" denilen manastırlardan birincisi, Bağdat'ın 50-55 km. kuzeyinde Düceyl Kanalı ile sulanan Meskin'de yer alır. Eski adını koruyan Meskin harabeleri bugünkü Düceyl'in kıyısında Semîke köyünün 3 km. kadar güneyindedir.

Deyrülcâselik'in yeri Meskin'e yakındı (Belâzürî, V, 337). Semîke köyünün 6 km. güneydoğusunda Tellüddeyr adı verilen yerdeki kalıntılar buraya ait olabilir. Bu kalıntılar, tuğladan yapılmış dört köşeli bir bina ile çevredeki zeminden yüksek yine dört köşeli bir avlunun varlığını göstermektedir.

Deyrülcâselik'in İslâm tarihindeki önemi, 72 (691) yılında buraya yakın bir yerde Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân ile Hicaz'da halifeliğini ilân eden Abdullâh b. Zübeyr'in Irak valisi Mus'ab b. Zübeyr arasında cereyan eden savaştan gelir. Abdullah ve Mus'ab b. Zübeyr yanlısı şair Abdullah b. Kays er-Rukayyât, Mus'ab'ın mağlûp edilerek öldürüldüğü bu savaşa "Yevmü'd-deyr" adını vermiştir.

Mus'ab'ın gömüldüğü yere bir türbe inşa edilmiş ve burası kısa zamanda bir ziyaretgâh haline gelmiştir. Belâzürî, savaş meydanına aynı zamanda Hirbetü Mus'ab denildiğini (*Ensâb*, V, 337) ve burasının -halkın iddiasına göre- hiçbir şeyin yetişmediği bir çöl olduğunu belirtir. Buraya Katolikos (veya Patrik) Manastırı denilmesi ise Nestürîler'in liderinin zaman zaman burada oturduğunu gösterir.

İkinci Deyrülcâselik Bağdat'ın batısında yer alan büyük bir manastırdı (Şâbüştî, s. 221-224; Le Strange, s. 210).

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Ensâb*, V, 337, 343, 350, 355; Ya'kübî, *Târîh*, II, 317; Mes'ûdî, *Mürücu'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 115-117; Ali b. Muhammed eş-Şâbüştî, *ed-Diyârât* (nşr. G. Avvâd), Bağdad 1951, s. 221-224; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, II, 503; İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâşidü'l-ittilâ' alâ esmâ' ilî'emkine ve'l-bikâ'* (nşr. Juynboll), Leiden 1850-64, I, 426; V, 539; R. Bâbü İshak, *Naşârâ Bağdâd*, Bağdad 1960, s. 104-108; M. Streck, *Die Alte Landschaft Babylonien nach der arabischen Geographen*, Leiden 1900, II, 190, 236; G. Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 210.

ABDÜLAZİZ ED-DÛRÎ

DEYRÜLCEMÂCİM

(ديرالجمام)

Halife Abdülmelik b. Mervân'ın valisi Haccâc ile ona isyan eden İbnü'l-Eş'as arasındaki meşhur savaşın meydana geldiği yer.

Fırat'ın batı tarafında, Küfe'ye 7 fersah uzaklıkta bulunan Deyrülcemâcim'in bu adla anılmasıyla ilgili çeşitli rivayetler vardır. Genellikle kabul edilen görüşe göre İyâd ile Behrâ kabileleri veya İyâd ile Sâsânîler arasında vuku bulan bir savaşta öldürülen pek çok kişinin kafa taslarının (cemâcim) burada gömülmüş olmasından dolayı bu mevkiye "Deyrül'-cemâcim" (kafa tasları manastırı) denilmiştir.

Deyrülcemâcim İslâm tarihinde, Sicistan'ın fethiyle görevlendirilen İbnü'l-Eş'as'ın Küfe valisi Haccâc'ın emirlerine karşı gelerek ona isyan etmesiyle başlayan ve yenilgisiyle sonuçlanan savaş dolayısıyla meşhur olmuştur. İbnü'l-Eş'as Sicistan'da bazı yerleri ele geçirdikten sonra bölgeyi tanımak ve haraç toplamak düşüncesiyle fetihlere ara verdi. Ancak Haccâc fetihlere derhal devam etmesini isteyince araları açıldı. Gönderdiği kuvvetlerin bozguna uğratıldığını gören Hac-

câc, bu defa bizzat sevk ve idare ettiği bir ordu ile İbnü'l-Eş'as'ın üzerine yürüdü. Haccâc'ın ordusu Deyrülkurre'de, İbnü'l-Eş'as'ın kuvvetleri de Deyrülcemâcim'de ordugâh kurdular. Burada yüz gün devam eden çarpışmalar sonunda İbnü'l-Eş'as mağlûp olarak 82 (701) yılında Basra'ya çekildi (ayrıca bk. İBNÜ'L-EŞ'AS, Abdurrahman b. Muhammed).

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütâh* (Fayda), s. 406; Ya'kübî, *Târîh*, II, 277-279; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VI, 347-349, 361-366, 374-375; Mes'ûdî, *Mürücu'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 138-140; a.mlf., *et-Tenbîh*, s. 288-289; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, II, 503-504, 526; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 461-465, 467-472, 478-482; Muhammed Ebû'l-Fazl-İbrâhîm — Ali Muhammed el-Bicâvî, *Eyyâmü'l-'Arab fi'l-İslâm*, Kahire 1394/1974, s. 475-485; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, bk. İndeks; Muhammed Câsim Hammâdî el-Meşhedânî, "Hareketü 'Abdirrahmân b. Muhammed el-Eş'as zıdde'l-hilâfeti'l-Ümeviyye", *el-Mü'errihu'l-'Arabî*, XXVIII, Bağdad 1986, s. 81-83; M. Streck, "Deyrülcemâcim", *IA*, III, 575-576; Saleh A. el-Ali, "Dayr al-'Djamâdîm", *EI²* (İng.), II, 196-197.

NURİ ÜNLÜ

DEYSÂNİYYE

(الديسانية)

Milâdî II. yüzyılın sonu ile III. yüzyılın başlarında İbn Deysân (ö. 222) tarafından kurulan ve nur ile zulmet esasına dayalı âlem görüşünü benimseyen gnostik fırka.

Süryânice'de Bar Daysan, İslâmî kaynaklarda İbn Deysân, günümüz Batı dünyasında daha çok Bardesanes diye bilinen İbn Deysân, erken devir Süryânî gnostik sistemleri ve Mani'nin İrani gnostisizmi üzerinde etkili olmuş bir düşünürdür. Hayatına dair en önemli bilgiler çağdaşı Julius Africanus, çok sonra X. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Agapius of Mabbug (Mahbûb b. Kostantin), Suriyeli Michael (ö. 1299) ve Bar Hebreus'tan (İbnü'l-İbrî, ö. 1286) nakledilmektedir. Çalışmaları hakkındaki bilgiler ise Süryânî yazarların telif ettikleri ikinci el eserler veya onların İbn Deysân'dan naklettikleri kısa alıntılardan elde edilebilmektedir. Bu son kaynakların en önemlileri, kilise babalarından Ephrem'in (ö. 373) İbn Deysân, Marcion ve Mani'ye karşı yazdığı reddiyelerdir. Ephrem, İbn Deysân'ın 150 ilâhi yazdığını belirterek sık sık onlardan alıntılar yapmaktadır. İslâm kaynakları (meselâ bk. Hayyât, s. 38, 39;